

Sicole

Li prono coplemint et l' aidant viebe [verbe auxiliaire]

Mwaisse rîle

Li prono coplemint si mete divant l' aidant viebe.

dji **lyi** va fote mi poun e s' gueuye, mi. (mî ki: dji va *lyi* fote...)

t' **el** sârèus ricnoxhe? (mî ki: tu sârès l' ricnoxhe).

nos n' **les** poléns nén leyî tot seus e bwès.

i **m'** fât laver tot l' coir divant d' passer so ene ôte poytreye.

i n' **el** oizreut aduzer, saiss, si feme, a câze di ses frés.

i l' vôrént bén fé mete so les lisses, mins lu n' vout nén.

ele **mi** vént dire platezak k' elle a veyou m'-n ome avou ene ôte!

Respet del rîle

Li rîle a stî metowe e-n avant pa les soces di scrijheus e 20inme sieke. Ele n' est nén sovint aplikêye pa les scrijheus ki scrijhèt sins aspoye d' ene soce di belès-letes ou d' ene sicole di walon.

Sol deujhinme mitan do 20inme sieke, les câzeus "naturels", k' avént stî e scole e francès, ni l' apliként pus waire.

Ele n' est câzu nén respectêye sol Basse Ârdene ey e walon do Coûtchant, minme pa les scrijheus. So Nameur, les Relîs namurwès end ont fwait ene sintake oblidyeye po mete des bokets dins les Cayés walons. Elle est aplikêye ossu e rfondou walon (Li Rantoele, Wikipedia).

Egzimpes d' aplicaedje del rîle (scrijheus d' après Nameur et Lidje)

Li vén del botaye da Pâ, i l' fât bén dire, sierveut a ramouyî l' gozî dâ djârdinî cwand ç' n' esteut nén l' pârtchet d' rôzîs (Jean-Pierre Dumont, 2007) [nén: i fât bén l' dire].

Des monsieurs d' Wavreye **m'** ont vnou dmander d' elzî copyî on retâve k' esteut dins l' egljhe di Mâtche (Joseph Dewez, 2017) [nén: ont vnou *mi* dmander].

Mi bea tchômeu ni s' pout fé a s' novele mousseure; vivmint polbon ki dj' **lyi** poye rinde si pantalon (Camille Gaspard, 1978) [nén: ki dj' poye *lyi* rinde...].

I s' saveut mete sol minme pî k' les ptitès djins, ey i câzéve leu lingaedje (Michel Piette, 2017) [nén: i saveut s' mete].

Egzimpes di nén aplicaedje del rîle (Basse Ârdene et Coûtchant walon)

El cwè, Luciye, mi confiteure doet bén vs goster, ki vos ndè plaker so vosse tâte come on plafoneu (Joël Thiry, 2017) [Âreut polou esse: mi confiteure **vos** doet bén goster]

On pôreut motoit s' etinde (Joseph Docquier, 2017) [Âreut polou esse: on s' pôreut motoit etinde.]

Dji n' poleu **m'** espaitchî d' pinser ki... (Christian Lemeur, 2017) [dji n' **mi** pleu espaitchî...]

Eciclopedeye :

Li Hongreye

C' est on payis d' Mîtrinne Urope. Mwaïsse veye: Boudapess.

Lingaedje do payis: hongue u hongrwès, on lingaedje d' ene famille d' Azeïye (parint avou l' finwès u findandès et l' estonwès).

Djeyografeye: C' est on plat payis, avou des montinnes so tos ses boirds. Di nosse des costés, c' est les Ales [*Alpes*]. Adon, a pus d' meye kilometres del mer do Nôr, li vint d' plouve a målåjhey passer. Ça fwait k' i n' î ploût waire. Les estés î sont bråmint pus tchôds k' vaici. Et les iviers pus froeds.

L' Aiwe di Danube ki passe e plin mitan.

Istwere

C' esteut d' nos cuzéns celes ki dmorént ladrî cwand l' payis a stî evayi pås Romins. Li pere da sint Mårtén d' Tour (patron d' l' eglijhe di Transene), î a stî oficî romin. Cwand les frontires di l' Impire ont volé a bokets, gn a totès sôres di peupes k' ont arouflé so l' payis, destrujhant tot. Li pus cnoxhou d' tos ces peupes la, c' est les Hons [*Huns*] : c' est zels k' ont dné leu no å payis. On pinse ki c' est la k' Atila a morou.

Des ôtes peupes ont shuvou : les Lombards, les Avars, ... et finålmint les Madjårs. Les Madjårs si rindèt mwaïsses do payis e l' anêye 896. Pol dire platezak, les Madjårs, c' est des sâvadjes. Des rôbaleus ki vikèt dzo des toeteas [*tentes*], k' ont vnou did l' ôte des costés l' Oural, et ki n' djâzèt nén on lingaedje indo-uropeyin. I touwèt, i hapèt, i broûlèt, et vni ataker les djins disca ciddé sol boird di Sambe. I vénront tournicoter åtoû do moustî d' Lôbe. Mins i gn ourit-st on miråke. I touma do cir ene si foite lavasse k' on rtrova les Hongrwès el berdouye disk' al pupe. Les brâves moennes les ont rascodou et end ont fwait des bons crustins. C' esteut åtoû l' an 950.

Il ont comprins k' s' i vôrént on djoû poleur divni on rweyåme e l' Urope, on vray rweyåme ricnoxhou da tertos, i s' faleut fé crustin et andoûler l' Påpe.

C' est insi ki Istvan divna li prumî rwè del Hongreye l' an 1001 et rçure dâ pâpe ene bele corone. Po s' fé aidî a fé do payis on payis crustin et « modiene », il a dmandé « di l' assistance tecnike ». Et on lyi a evoyî des hiedes di moennes et d' ovrîs d' amon nozôtes: do Payis d' Mouze, di Lidje, di Nameur, di Mez. Pocwè prinde des djins did l' ôte des costés d' l' impire djermanike? Motoit pask' il avént peu des Tîxhons ki ls avént batou dintins (Oton Prumî, 850).

Mins l' peupe n' a nén todi accepté di s' fé crustin d' foice. Ene anêye, câzu tos les moennes s' ont fwait mascråwer. Sint Djuråd, par egzimpe. Mins, al fén des féns, li rwè Andrî a tot rmetou d' adrame. Des meyes di Walons et d' moennes cistercyins ont-st acorou et basti li rweyåme di Hongreye (covints, tchesteas, administråcion, eglijhes). C' est zels k' ont scrît les prumîs tecses e hongrwès. Li rwè Estiene dina des teritweres ås Walons, avou totès sôres di libertés (waire di taeyes, li droet d' djâzer leu lingaedje, evnd).

(shûte racontêye pa Djan-Pire Dumont)

Belès-letes : sicrijheu e walon

Jean-Pierre Dumont

Jean-Pierre Dumont a skepyî a Avene (on viyaedje rebané avou Braive) li 29 di decimbe 1944. C' est on scrijheu di ptits romans et d' coûtès prôzes e walon.

Ses noveles ont stî aprume eplaideyes sol Daegntoele, sol waibe « l' Aberteke ».

Adon-pwis, e 2005, i fwait rexhe ene ramexhnêye di ses noveles, «Contes di m' payis et d' co pus lon». Cist ovraedje la a rascodou l' Pris del Kiminålté francesse di 2006.

Ene novele ramexhnêye, « Tot tournant les pådjes » a rexhou e 2017, eplaidî do Muzé do Pårloedje e l' Årdene, et ofri på scrijheu - k' est avou nozôtes - a tos les scolîs del sicole di Bive.

On noer vindeu so ene dicâce el Hongreye

So l' côp d' cénk eures, På s' aveut rindou so l' fôre. C' esteut l' moumint k' i n' aveut l' pus di djins. Après aveur bevou l' café, li flouxhe si rispårdeut e l' rowe. On î rtrovéve des cnoxhances et taper ene copene. On î fjheut vey si novele cote. On î mostréve si novea galant...

Et i nd' aveut, del djin ! Bråmint dpus ki d' djoye ! C' est adon k' På aporçuva Djoulet. Li vî ome esteut astampé so l' boird del voye. Serieus, li front regrignî, li tiesse clintcheye et l' boke ledjirmint å lådje, i waitive ene sacwè inte deus botikeas. På s' apreia po l' aler salouwer et l' priyî a vni prinde on vere å stamint.

Çou k' i loukive insi, l' vî Madjår, c' esteut-st on noer negue et c' esteut, dandjreus, li prumî côp k' i ndè veyeut onk di tot près. L' ome di couleur esteut-st ascropou dvant on vî covtoe stâré a l' tere. Il î aveut metou kékès posteures di noer bwès, des cingues di pea d' sierpint et co des ôtès tchintreyes. Les djins passént dvant sins fé ene ahote ni minme taper on côp d' ouy so l' pôve martchandeye.

Come a rgret, Djoulet s' leya emoenner disk' a l' candjlete do café, mins, i dmoréve li tiesse avå les cwâres, pierdou dvins ses pinsêyes. Nos avans tchoké nos pintes. Pu, après aveur passé s' mwin so s' moustatche po ndè xhorbi l' schome, i djha come onk k' åreut djâzé tot seu :

« Et dire k' end' arive tos les djoûs so des pouris bateas ! Po vni tinde a l' lursete mon les capitalisses ! Ci côp cial, li monde è va cou dzeu, cou dzo ! Vormint ! »

Cou dzeu, cou dzo, tuzéve På. Motoit, mins n' aveut sortot des pådjes k' ont tourné et des ôtes ki s' drovèt.

(Li noere dicâce, 2007, nén eplaidî)

Tchanson

Mi ome å vantrin

I.

Mes djins, vo m' cial, et seur ki dj' so-st ureuse / ene feye di pus, di vs poleur divierti /
Mins si kécfeye, dj' avize on pô nierveuse, / c' est paski mi ome n' etind nén l' djeu
come mi / Mådjinez vs don, cwand dj' a cwité m' mâjhone, / I s' a mâvlé come on
disterminé / M' els a dit totes et k' dj' esteu tot djusse boune / po fé la noce et rôler les
pavés.

Dj' a respondou : valet, / mi, les djins m' ratindèt / Fwai les schieles ; mete les efants
doirmi / et sortot n' t' è fwai nén por mi.

Resploe

Mi ome å vantrin, / ki s' pinséve si foirt si malén, / n' a måy fini / di moenner
l' margaye, di djemi. / Mi bea tchômeu / ni s' pout fé a s' novele mousseure: / si bea
vantrin, / ki, a m' shonnance, lyi va foirt bén

II.

Mi ome å vantrin n' a-t i nén foû bele veye ? / C' est lu ki tchôme et mi ki va-st overer. /
Do moens k' i m' leye li pâyé après djournêye, / e ses casroles, dji n' va nén herer
m' nez. / Cwand vént ene sakî, portant, va ki dj' l' escuze / I tént s' manaedje parey
k' on vî-wârî / E si s' fi tchoûle, i lyi stitche li sussuce / C' est pus åjhey, edon, k' del
rifaxhî

Avou des sfwaits miyins, / pol djoû d' ouy, on comprind / Ki les femes come mi si
rtrovèt / eshonne al nute å câbaret.

III.

I saye portant d' aprinde a fé l' coujhene / Il a-st atchté des lives po s' sicoler / Cwand
dj' end a m' sô cwand c' est ki dj' rvén d' l' oujhene / des tchikene-sopes et des
boesses å GB / Dispoy on tins, vola pâr k' i djereye / po ki dj' lyi paye ene machine a
laver / I n' pout comprinde, cwand il est dvins ses schielreyes, / ki dj' lé m' gazete, ou
ki dj' louke li tévé.

Djans ! I ramtêye toltins; / mins por mi, ureuzmint, / deus shijhes so troes, dji m' endè
va / ås reunions di m' sindica

IV.

El fât ricnoxhe: dji n' so nén bén toumêye / avou èn ome, ki poite si mâ l' vantrin / Ene
camaeråde m' a dit : "candje di cpagneye" / Mins la k' dj' arawe: çoula, dji nel frè nén. /
On n' sait djamây, dabôrd, so kî k' on rtome / Des cwâlités, end a cwand minme ossu /
Principålmint, po çou k' est d' esse èn ome, / el fât ricnoxhe: end a k' valèt moens
k' lu.

Cwand djel prin dvins ses bresses, / Al vole, dji piede li tiesse / Et minme si
m' manaedje est ctapé, / c' est por lu k' dji m' mete a tchanter

Dierin resploe

Mi ome å vantrin, / ki s' pinséve si foirt si malén, / n' a måy fini / di moenner
l' margaye, di djemi. / Mi bea tchômeu / ni s' pout fé a s' novele mousseure: / Vivmint,
polbon, ki dj' lyi poye rinde si pantalon.

*Câzaedje: Camille Gaspard; Muzike: Arsène Collin: Tchantaedje Hélène
Maréchal; Bastogne, li 23 d' octôbe 2011, videyo del tévé walon-câzante*